

Türk Dil Kurumu Yayınları

YUNUS EMRE'NİN
VEFATININ 700. YIL DÖNÜMÜ ANISINA

ULUSLARARASI
TÜRKÇENİN ANADOLU'DA YAZI DİLİ OLUŞU
SEMPOZYUMU

12-14 Temmuz 2021

Ankara, 2021

Yûnus Emre Şerhleri (Çıktım Erik Dalına Şerhleri)

Mustafa TATCI

Özet

Bu bildiride geçmişten bugüne Yûnus Emre'nin şiirlerine yapılan şerhlerle ilgili genel bir bilgi verildikten sonra onun özellikle edebî bir şathiyye kabul edilen “Çıktım erik dalına anda yedim üzümü” mısraıyla başlayan on üç beyitlik nutkunun şerhleri tanıtılacaktır. Son bölümde söz konusu şathiyyenin yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken hususlar ele alınacak ve şiirle ilgili kendi değerlendirmelerimiz verilecektir.

Aşk ve İrfan Kaynağımız Yûnus

Yûnus Emre hiç şüphesiz yaşadığı 13. yüzyıldan itibaren Türk dilini ve Türk tefekkür hayatını çok derinden etkilemiş bir sufidir. Vücut birliği inancının ve ilahi aşkın coşkunun bir temsilcisi olan bu büyük Hak âşığı gerek şahsiyeti ve gerekse nutkettiği şiirleriyle milletimizi ve insanlığı etkilemeye devam etmektedir.

Yûnus ana dilimiz Türkçenin bir virtüözüydü. Dilimize mana elbisesini o giydirdi. O bizim aşk ve gönül dilimiz oldu. Kelimeler maveraya onun mısralarıyla kanatlandı. O İslam tasavvuf tarihinde sadece bir tecrübe olmanın ötesinde evde, çarşıda ve sokakta konuştuğumuz kuru ve sıradan kelimelere ses, ahenk ve mana vererek “aşk dili”mizin de müessisi oldu. Dilimizin “anlam bilgisi” âdeti Yûnus'tan önce ve Yûnus'tan sonra diye incelenirse yeridir. Onun büyüklüğünün sırrı buradadır.

Aşk ve irfan kaynağı bir insan-ı kâmil olan Yûnus, yaşadığı çağdan itibaren okunmuş, yorumlanmış ve örnek alınmış bir şahsiyettir. Onun 20. asrın başlarından itibaren tanındığını iddia etmek yanlıştır. Bir kısım şairlerin divanlarında ve menakıbnamelerde onun hayatına ve şiirlerine yapılan atıflar Yûnus'un tekke erbabı tarafından daha yaşadığı asırdan beri çok iyi bilindiği-

* Dr., Emekli Öğretim Üyesi, tatci@hotmail.com

ni göstermektedir. Diğer taraftan Yûnus'un bazı şiirlerine özellikle burada söz konusu edecek olduğumuz meşhur “çıktım erik dalına anda yedim üzümü” mısraıyla başlayan edebî şathiyesine (remzî şiirine) yapılan şerhlerin çokluğu onun yaygın şöhretinin en önemli tanığıdır.

Yûnus Emre'nin geçmişten beri okunup tanınmasının en önemli sebeplerinden birisi fikirlerinin her dem taze, her dem turfanda olması ve evrensel hakikatleri ana diliyle söylemesidir. Bu bakımdan bir hazine değerindeki eserleri her dönemde yeniden yorumlanmakta ve yeni nesillerin yetişmesinde katkıda bulunmaktadır.

Bendeniz 1985 senesinden beri yaptığım bazı çalışmalarda Yûnus Emre'nin şiirlerine yazılan yorumlardan bahsetmiş onların önemini değişik vesilelerle gündeme getirmiştım. (bk. Mustafa Tatcı, “Yûnus'un Yeni Bir Şiiri mi?”, *Erguvan Dergisi*, Sayı 1, Mart, Ankara 1985, “Tasavvuf Edebiyatında Şathiyyat-ı Sûfiyâne Gelenegi”, *Türk Kültürü*, S. 267, Ankara 1985, s. 481-487; “Ledünnî Şiirde Şatahat Problemine Dair Notlar”, *Türk Kültürü*, S. 280, Ankara 1986, s. 500-300.) Daha sonraki yıllarda devam eden araştırmalarımızda Yûnus'un şiirlerine yapılan şerhleri derleyip yayınlamaya devam ettik. Bulduğumuz şerhler o tarihten bugüne yaptığımız yayınlarımızda mevcuttur. Fakat ilk günden beri tahmin ettiğimiz gibi kütüphanelerdeki kataloglar tamamlanıkça Yûnus'a yapılan şerhler de artmış, bu konuda da bir kitaplık külliyata ulaşılmıştır.

Yûnus'un “Çıkdım erik dalına” şathiyesinin bugüne kadar bilinen dört şerhi var idi: Şeyhzâde, Niyâzî-i Mısırî, Bursalı İsmail Hakkı, Şeyh Alî Nevrekânî Şerhleri. Bunlara daha sonraki dönemlerde İbrahim Hâs, Bekir Sıdkî Efendi, Şevket Turgut Çulpan, ve şârihi bilinmeyen iki ayrı şerh daha ilave edilmiş ve böylece meşhur şathiyenin şerhi dokuza çıkmıştır. (bk. Yûnus Emre *I Hayatı San'atı-Şiir Dünyası Ve Şerhleri*, H Yayınları, İstanbul 2021). Yûnus'un bu şerhlerinin dışında başka şiirlerine yapılan şerhler de vardır. Bunlar Bursalı İsmail Hakkı, Niyâzî-i Mısırî, Abdullah Salâhî ve Selâmî Mustafa Efendi gibi kişilere aittir. Yûnus'un şiirlerine yazılan şerhler hiç şüphesiz bizim tespit ettiğimizden daha fazladır. Kütüphanelerin gizli köşelerinde bilinmeyen bazı eserlerin var olabileceğini tahmin etmek hiç de zor değildir.

Yûnus'un yorumlanan şiirleri genellikle şathiyye denilen remzî manzumelerdir. Bu sebeple Yûnus Emre'yle birlikte başlayan ve zaman içinde “üslûb-ı Yûnus” veya “tarz-ı Yûnus” denilen bir üslup ortaya çıkmıştır. Nev'i şahsına münhasır bu üslup bilhassa yukarıda zikrettiğim “Çıkdım erik dalına” manzumesine atfen zikredilmektedir. Bu nutk-ı şerif, Yûnus'tan sonra aynı çizgide eser veren mutasavvıf şairlerin nazireleriyle başlı başına bir *nazire okulu* hâline gelmiştir.

Burada ayrıca işaret edelim ki Yûnus'un şiirlerine yazılan müstakil şerhlerin dışında yine onun izinde eserler veren mutasavvıflara ait risalelerde Yûnus'un bazı beyit veya dörtlüklerine pek çok atıflar yapılmıştır. Yûnus'u yorumlama ve anlama çalışmalarında bu atıfların da önemi vardır. Bu nev'i kısa şerhler ayrıca değerlendirilebilir. (Bazı örnekler için bk. Yûnus Emre-*I-Hayatı San'atı-Şiir Dünyası Ve Şerhleri*, H Yayınları, İstanbul 2021).

*

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Yûnus Emre, Türk edebiyatı tarihinde tasavvuf dilinin yani mana ve aşk dilimizin kurucusudur. O kendine özgü bu dili bilhassa söz konusu şathiyesinde ortaya koyar. Bu sebeple hiç abartmasız diyebiliriz ki bu şiir yedi yüz seneden beri açıklanmaya çalışılmıştır. Şimdiki tespitlerimize göre 16. asırdan itibaren şârihlerin dikkatini çeken bu şiir Türk edebiyatında “edebî şathiyye“ denilebilecek bir türün doğmasına sebep olmuştur.

Bilindiği üzere “şath” Arapça bir kelimedir. Bu kelimeye asırlar içinde pek çok anlamlar yüklenegelmiştir. Kelimenin aslı “şahata”dır. Bu kavram zamanla “şataha“ hâline gelmiştir. Sözlükte Arapça “ş-t-h“ kökünden türeyen bu kelime “sarsılma, hareket etme, yürüme, yürüyüşte uzaklaşma, konuşmada uzaklaşma, titreme veya gevezelik etme” anlamlarına gelmektedir. Kelime zaman içinde “hezliyat“ ve buna bağlı olarak “latife, şaka, eğlence, maskaralık etme“ gibi anlamlarda da kullanılmıştır. Daha sonraki dönemlerde mistik ve edebî bir kavrama dönüşen şath her hâlde yukarıda anılan sözlük anlamlarıyla da ilgisini korumaktadır. Sonuçta şathiyeler “ilahi bir nükteyle söylenen sözler olup meczupların sözlerini takliden yazılmış zahirde saçma sanılan fakat yorumlandığında manası açığa çıkan sözlerdir.

Şath konusunun İslam tasavvufu içinde özel bir yeri vardır. O özel konumu anlayabilmek için burada bazı tasavvufi kavramlardan hareket edilmesi gerekmektedir. Farktan cem'e gelen yani cezbe ile Hakk'ın nurunda kendini yitirme noktasına ulaşan sâlikin o hâl üzereyken ağzından bazı sözler çıkabilir. İşte tasavvuf yolcusunun aşk hâlinin sarhoşluğuyla söylediği bu sözler “şath” denir. Bu hâldeki âşık, coşkun ve taşkın bir hâldedir. Onun ağzından çıkan sözler de çıplak birer gerçek olduğu için halk tarafından yadırganacak ve çoğu zaman da inançlarına ters geldiği için tenkit edilmelerine sebep olacaktır.

Şath kelimesi İslam kültüründe 9. ve 10. yüzyıllardan itibaren tasavvufi bir terim olarak kullanılmaya başlanmış ve mana kazanmıştır. Benim tespitlerime göre bu kavramın geçirdiği üç evre vardır:

Kelimenin sözlük manasıyla kullanıldığı evre:

Sözlük manasını verirken de söylediğimiz gibi bu evrede şath kelimesi, bir şeyin taşması, coşması, artması, hareket etmesi gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Şathın kavram olarak kullanıldığı evre:

Bu evrede şath, Hakk’a nazı geçen âşıkların cem hâlinde Hak sırlarını çıplak olarak dile getirdikleri sözlerdir. Bu nev’i sözlerde hâl söze galiptir. “Hak benim, kulların bütün ibadetlerini aldım kabul ettim, cübbemin içinde Hak’tan başka bir varlık yoktur, ben ne dersem Tanrı onu der, ben ne yaparsam Tanrı onu yapar gibi. Bu nev’i sözler hadislerin içinde de vardır: *Allah Âdem’i kendi sureti üzere yarattı.*” veya *“Rabbimi güzel bir suret içinde gördüm.”* şeklindeki cümleler buna örnektir.

Şathın edebî bir kavrama dönüştüğü evre:

Şath kavramı Türkçemizde ve özellikle de Yûnus Emre’nin burada söz konusu edeceğimiz “Çıktım erik dalına” şiirinden sonra edebî bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Önceki dönemlerde “vecd ve istiğrak” hâlinde söylenen sözler anlamındayken yakın dönemlerde “hakikatin remzî söylemleri” için kullanılır olmuştur. Cem esriğinin Hak dilinden sözleri Yûnus’la birlikte yeni bir mana kazanmış, artık tanımlamanın içine remizler girmiştir. Fakat bu tespitimiz kimseyi yanıltmamalıdır. Zira Yûnus’ta ve onu izleyen muakkiplerde cem sözleri yani şath çıplak bir hakikat olarak ayrıca devam edegelmiştir. Misal olarak şu matla beytiyle başlayan nutk-ı şerif bir şath örneğidir:

Evvel benem âhir benem cânlara cân olan benem
Azıp yolda kalanlara hâzır meded eden benem

*

Şath sözlerinde esasen benlik ve dava kokusu vardır. Benlik ve davanın olduğu yerde de noksanlık söz konusudur. Kendinden şath sâdır olan kişi ayılınca noksanlığını anlar. Kendilerinden şath sâdır olan sufiler cem’den farka döndüklerinde “ene’l-Hak” kavramıyla özetleyebileceğimiz Hak sırrını “ene” ile yani ben ile sınırlandırdıkları için davalarından vazgeçmişlerdir. Bu tavır üzere olan sufiler Hak sırrını remizlerle örtmüşlerdir. Fark makamı hakikatin mecaz ile ifade edildiği yerdir. Yûnus burada söz konusu edilen şiirinde hakikati anlatırken sadece mecazla yetinmeyip üslubuna bilmece, tekerleme ve sayışmaca gibi çocuk dili de katarak yepyeni bir dil geliştirmiştir. Böylece tasavvuf edebiyatında görülen ve asıl şath kabul edilen sözlerle bunlar örnek alınarak edebî ve mecazi bir üslupla yazılan şathiyeler iç içe girerek farklı bir gelişme göstermiştir. Bizim “edebî şathiye” dediğimiz tür bu nev’i eserlerdir. Bu tür eserler ayrıca çoğunlukla manzumdur.

Edebî şathiyelerin remizleri çoğu zaman gerçeküstü olay ve rüya motiflerinden alınmıştır. Bunlar eskilerin “temessülât-ı ilahî” dediği türden motif-

lerdir. İlâhi temessüller melekût âlemine aittir yani kaynağı rüyadır ve aynen rüya tabir edilir gibi çözümlenir. Mesela burada konumuz olan Yûnus'un "Çıkdım erik dalına anda yedim üzümü" yahut "Zira gözümle gördüm ağaçda bitdi karpuz." mısralarındaki "erik, üzüm, ağaç ve karpuz" doğada, bostanda yahut manavda gördüğü birer meyve değildir. Bunlar aynı zamanda "kurgulanmış ve akli bağlantılarla çözümlenebilecek olan birer motif de değildir. Şatha ait remizlerin melekût/rüya âleminde birer karşılığı vardır ancak bu karşılıklar o makamı yaşayan ve oradan haber getirenin gönlünde gizli kalmıştır. Öyleyse gönülden gönüle kurulan bu şifreli mektupları açmanın yöntemini anlamak gerekir.

Tasavvuf yollarında yaygın bir kural vardır. "Söyleyen bilmez, bilen söylemez." Bilenin örtmesi zaruridir. İşin aslına bakılırsa bu örtme ilâhi bir emir de. Zira "Settâr" olan Allah'ın muradı böyledir. Kaldı ki mana örtüsü Kur'ân'da da mevcuttur. Ehlullahın ilâhi mecazlara müracaat etmesi İlâhi murada ters düşmemek içindir. *Gülşen-i Râz*'da Mahmûd Şebüsterî pek güzel dile getirir:

"Bu âlemde görünen her şey, o âlem güneşinin aksi gibidir. (...) Bu duyulan sözler duygularımızla duyup bildiğimiz şeylere delâlet eder. O yüzden evvelâ duyup bildiğimiz şeyleri göstermek üzere söylenmişlerdir. Mânâ âleminin sonu yoktur. Söz onun sonunu nereden görecektir nasıl ifâde edecek? Zevkten meydâna gelen mânâyı söz nereden anlatacak? Gönül ehli olanlar, mânâyı anlatırken bir benzeriyle söylerler." (Mahmûd-ı Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, çev. A. Gölpınarlı, İstanbul 1944, s. 61-62.) Yine tezkireci Latîfî mana âlemindeki hakikatlerin ancak benzerleriyle anlatıldığına dikkat çekerek bu mecazları kelime anlamlarıyla anlamamak gerektiğine işaret eder:

"Fazileti şîâr edinmiş şâirler hakikatleri mecâz örtüsü altında dile getirmek için çeşitli sanatlarla def, ney, mâşûk ve meyden bahsederler. Fakat bu sözlerin dış görünüşüne bakıp da şarap, güzel ve sairenin vasfedildiği zannedilmemelidir. Zira tarikat ve hakikat ehline her lafzın bir mânâsı, her ismin bir müsemması, her kelâmın te'vîli ve her tevîlin bir temsili vardır. Sözleri zâhirde güzellerin vasfı gibi görünür ama hakikatte yüce yaratıcıya hamd ü senâdır...Evliyâullâh hâllerini gizleyip örtmek için nice gayb sırlarını ve hakikatleri mecâz sûretinde ifâde etmişlerdir." (Latîfî, *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul 1314, s. 11-12 ve 38.)

Niyâzî-i Mısri de şairlerin kullandıkları mecazlar hakkında sorulan soruya şöyle cevap vermiştir:

"Şöyle bir soru aklına gelebilir ve dersin:

Tasavvuf ehli şeriatte harâm olan bazı şeylerin helâl olduğuna zâhib olmuş gibi geliyor. Zira övüyorlar. Meselâ şarap ve meyhâneyi, kadeh ve kadeh

veren mahbûbu, o mahbûbun zûlfünü, benini ve yanağını medhederler. Hattâ yüzündeki ayva tüylerini Kur'ân'a teşbîh ederler. Bunlar nedir ve ne demektir?

Cevâbımız şudur:

Bu sûfîler zümresi taklîdî îmandan tahkîkî îmâna geçmişlerdir. Bu sebeple onlar eşyânın zâhirinden bâtınına sûretinden mânâsına sefer etmişlerdir. Cümle eşyâyı aslında olduğu gibi görmüş ve bilmişlerdir. Bu sebeple çoğu sözleri mânâ âleminde gelir.

Şarap demekten murâdları marîfetullâhtır. Bunun sonu muhabbetullâha gider. Yani irfan duygusudur ve aşktır. Aşk ve muhabbet aynı mânâyâ gelir.

Meyhânedeki murâd kâmil mürşidin gönlüdür. Zira orası Allâh sevgisinin hazînesidir.

Kadehten murâd ise Hak tâlibine yaptığı ism-i Celâl telkini ya da dilinden dökülen marîfet-i ilâhiyyeye dâir sözlerdir. Sâlik onları dinledikçe verdikleri zevkle mest olup aklı bir şeye ermez olur.

Mahbûba gelince mürşid-i kâmilin kendisidir. Gönül onun manevî hâlini tam ve her bir nakşını yerli yerinde bulduğundan muhabbet eder.

Sâlike mürşid-i kâmilin derûnunda saklı maârif-i ilâhiyye yüz gösterip her bir işini ayrıca bâtınî sıfatlarını iyice bilip anlayınca kendisine zâhirdeki sevgiliden binlerce kat üstün görünür. Zira bu cândır öbürü ise ten.

Zûlf ise mürşidin tâlip mertebesine inip ona câzip kelâmlar etmesidir.

Ben ise mürşidin bazı bazı istiğnâ âlemine geçişi ve oradaki visâl denizine dalışıdır. O anda mürşid irşâddan müstağnî olur.

Yanaktan murâd ise mürşid tâlibe görüldüğünde iki cihân fikrini içinden söker hattâ kendi vücûdunu dahi yok gösterir. O da budur.

Yüzündeki ayva tüylerini Kur'ân'a teşbîh etmelerine gelince şöyle anlatabiliriz: Burada yüzden murâd dıştan görünen yüz değildir mürşidin gönül yüzüdür. Kur'ân'dan murâd ise ahlâk-ı ilâhiyyedir. Ki o mürşid ahlâk-ı ilâhiyye ile ahlâklanmış hadîs-i şerîfinin mânâsında özünü bulmuştur. O büyük zâtların yukarıda geçen işaretli sözlerden murâdları işte bu ahlâk derecesini bulmaktır.”(Niyâzî-i Mısırî, El-Es'iletü Ve'l-Ecvibe, İstanbul 1966, s. 21-23.)

Bu tespitler daha da çoğaltılabilir. Fakat bu çerçevede en manidar tespit İbn Arabî'ye aittir. “Kelimelerin lafızları hâllerin anlamlarını taşımaya yetmez.”

Hakikaten o kendi şiirlerindeki ilâhî bilgileri kadın isimleri ve sıfatları vermiş, çeşitli nehir ve mekân isimleriyle anlatmıştır. Hâlbuki bunların hepsi remzî sözlerdir. Hz. Mevlânâ da Mesnevî'nin pek çok yerinde hakikati mecazlarla örttüğünü belirtir. Ona göre güzel, “Siyah bulutun arkasında saklı bir

ay”dır ki o, sevmeye layıktır. Ama o güzelin vasfı ve aşkı ham kişilerin yanında konuşulmaz. Onun, “Sus, ham kişinin yanında şarabın adını anma. Zira onun zihni o adı sanı kötü şaraba gider.” demesi bundandır.

Ehlullahın mecazlarını gerçek sanan kişiler o zamane güzellerinden bahsedilirken söylenen zülüften, hilal kaştan, öldürücü bakışlardan maksadın derişin gönlünü arşa çıkaran ilahi sırlar olduğu anlayamaz. Nitekim Yûnus’un “Bizim sevdiğimiz Hak’tır bu halka göz ü kaş gelir.” Demesinin sebebi de budur. Sahabeden Ebû Hureyre’nin

“Hakk’ın sırrını açıklayacak olsaydım, şu boynum vurulurdu.” sözü de, farka gelen mana yolcusunun sırrı örtmek zorunda olduğunu pek güzel anlatır.

*

Sufi “Hâl kâl ile bilinmez.” misdâkınca vücut sırrını örtmek zorundadır. İşaret ve ima dilinin gelişmesinin bir sebebi de hâlin söze gelmemesidir. Bu sebeple peygamberler miraçlarında sufiler de süluklerindeki iç yolculukları sırasında edindikleri tecrübeleri ancak ima ve işaretlerle anlatabilmişlerdir. “Şath edebiyatı”nın buradan doğmuştur. Yukarıda da belirttiğimiz üzere erenler söz konusu işaret ve ima dili için “mantıku’t-tayr/kuş dili” tabirini de kullanmışlardır. İdris-i Muhtefî “Bir mektebe uğradım *kuş dilini* okurlar.” der. Ehlinin bildiği gibi kuş dili mefhumundaki kuş, göçmen kuşlardan kinayedir. Ehlullah maddeden manaya göçen bir göçmendir. İşte onların rumuzlu sözleri namahrem görmesin diye geline çekilmiş duvak gibidir. Sırlar namahrem kişilerden mecaz duvağıyla örtülür.

Yûnus Emre’nin söz konusu nutkunun şerhini yapan Muhammed Niyâzî-i Mısırî, “*Gerçi görünüşte alay ve istihzâya ve çocuk eğlencelerine benzer ama bâtinen Allâh gelinleri olan ilâhî sırlar ve hakikat mânâsı olan bâkirelerin yüzlerine nâ-mahremlerden örtmek için çekilmiş duvak ve nikâb gibidir. Tâ ki nâmahrem gözü görmeye ve eli ermeye. Yûnus Emre’ye bu beyt sahîh olur:*

Her bir âşık bu yolda bir türlü nişân vermiş

Biri nişân vermedi nişânımdan ilerü

Bu kasîde agrebü’l-garâibdendir. Misli gelmediğinden ancak Yûnus Emre’ye mahsûsdur.” der.

Burada son olarak bizim edebiyatımızdaki şath örneklerinin çocuk tekerlemeleri, sayışmacaları ve bilmecelerindeki üslupla alakasının olduğunu da belirtelim. Nitekim Niyâzî Mısırî’nin “Gerçi görünüşte alay ve istihzaya ve çocuk eğlencelerine benzer ama...” demesi bundandır. Yine Niyâzî “Tatsız kabak gibi bir tekerleme söz ile/Yûnuslayın Niyâzî irfanı arzûlarsın” diyerek hem “Çıktım erik dalına” şerhinde hem de divanındaki bir beyitte dikkat çekmiştir. Bunlar çoğaltılabilir.

Şath kabilinden sözler ve bu konudaki birikim İslam kültüründe umumi olmakla birlikte *edebî şath* dediğimiz tür, özellikle bizim edebiyatımızda yaygın hâle gelmiştir. Bunun da müessisi hiç şüphesiz Yûnus Emre'dir. Yûnus mektebine bağlı olan şairler sonradan bu vadide hayli kalem oynatmışlardır. Fuad Köprülü "Yûnus Emre'nin ahlâkî ve felsefî manzumeleri yanında pek az şathiyyât-ı sûfiyâne şeklinde şeylere de rastlanır." (Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*; s. 297.) der. Biz burada Yûnus izinden giden şairleri tek tek ele almak niyetinde değiliz. Fakat bu konuda eser veren mutasavvıf şairlerin başında Kaygusuz Abdâl, Lâmiî Çelebî, Elmalılı Ümmî Sinan, Niyâzî-i Mısrî, Bolulu Himmet Efendi, İdrîs-i Muhtefî, Şeyh Sahfî, Azmî, Dükaginzâde Ahmed, Azbî, Nâzikî, Gâmizî Alî Baba, Şeyh Hayretî, Şeyh Verdî, Hasan Ünsî gibi zatların geldiğini belirtmekle yetinelim. Bu ve diğer zatların şathiyeleri hiç şüphesiz tarz-ı Yûnus üzere söylenmiş olup ona birer naziredir.

Yûnus'un Şathiyesi

Yûnus Emre'nin mana dünyasına girebilmek ve onu daha iyi anlamak için sufi şâirhlerin yazdıkları şerhlerin önemini belirtmeye gerek yoktur. Yine mutasavvıfın "Çıktım erik dalına anda yedim üzümü" mısralarıyla başlayan şathiye/gazeline yazılan nazirelerle geniş bir kültür meydana geldiğini yukarıda söylemiştik. (Bk. *Türk Edebiyatında Şathiye*, Ankara 2001) Burada şerhlere geçmeden önce Yûnus'un şathiyesinin yazmalardan tespit ettiğimiz son şeklini vermekte yarar görüyoruz:

Çık dum erik dalına anda yidüm üzümü
 Bostân ıssı kakıyup dir ne yirsün kozumu
 Kerpîç koydum kazgana poyrazıla kaynatdum
 Nedür diyü sorana bandum virdüm özini
 İplik virdüm çulhaya sarup yumak etmemiş
 Becid becid ısmarlar gelsün alsun bezini
 Bir serçenün kanadın kırk kanluya yükletdüm
 Çifti dahı çekmedi kaldı şöyle yazılı
 Bir sinek bir kartalı kaldurup urdı yire
 Yalan değül gerçekdür ben de gördüm tozını
 Balık kavağa çıkmış zift turşısın yimege
 Leylek koduk toğurmuş bak a şunun sözünü
 Bir küt ile güreşdüm elsüz ayağum aldı
 Güreşüp basamadum göyündürdi özümü
 Kâf Tagı'ndan bir taş şöyle atdılar bana
 Öylelik yire düşdi bozayazdı yüzümü

Gözsüze fısıldadum sağır sözüm işitmiş
Dilsüz çağırıp söyler dilümdeki sözümü

Bir öküz bogazladum kakıldum sere kodum
Öküz ıssı geldi eydür boğazladun kazımı

Uğruluk yapdum ana bühtân eyledi bana
Bir çerçi geldi eydür kanı aldun gözgümi

Tosbagaya uğradum gözsüzsepek yoldaşı
Sordum sefer kancaru Kayserî'ye 'azîmi

Yûnus bir söz söylemiş hiç bir söze benzemez
Münâfıklar elinden örter mana yüzini

Bu şiir şimdiki tespitimize göre dokuz farklı müellif tarafından şerh edilmiştir. Bir de kendimize ait bir şerh bulunmaktadır. Bu şerh ile birlikte nutkun on adet şerhi vardır (M. Tatcı, *Yûnus Bir Söz Söylemiş/Çıktım Erik Dalına Şerhi*, İstanbul 2020). Bu şârihler sırasıyla Şeyhzâde Muslihiddîn Efendi, Niyâzî-i Mısırî, İsmail Hakkı Bursevî, İbrahim Hâs, Şeyh Alî Nakşebendî, Bekir Sıdkî Visâlî Efendi, Şevket Turgut Çulpan'dır. Tekke erbabına ait şerhlerden iki tanesinin şârihi şimdilik belirlenememiştir. Şiirin yakın dönemlerde bilhassa Niyâzî-i Mısırî'nin şerhi esas alınarak yapılan tahlilleri de gündeme getirilmiştir. Yine manzumenin Ahmet Kabaklı, Haydar Hepsev ve İsmail Yakıt tarafından edebî ve felsefî içerikli tahlilleri de yapılmıştır. Bunlar klasik sufi şerhlerinden farklı olduğu için konumuzun dışındadır.

Yûnus'un bu nutku hakkında sufi sohbet ve metinlerinde bazı atıflar da vardır. Nitekim Azîz Mahmûd Hüdâyî Hazretleri, şeyhi Bursalı Mehmed Muhyiddîn Üftâde'nin (d. 1490-ö. 1580) sohbetlerinden derlediği notlarından birinde, Üftâde Hazretleri vahdet-kesret münasebetini anlatırken “Yûnus Emre'nin erik dalına çıktım, anda yedim üzümü” dediği beyhûdedir.” der. Onun bu konuşmasından Baba Yûsuf'un söz konusu nutk-ı şerife şerh yazdığını öğreniriz fakat Üftâde Hazretleri Baba Yûsuf'un şerhinde isabet edemediğini söyler.

“Mümkinâttan hakîkatin zuhûru tebeddül vechi üzere değildir. Tebeddül bize göredir. Zîrâ hicâbdayız, onun içindir. Ve dahi emr-i maâş muhtell olmasın içindir. Zîrâ eğer hicâb kalkıp hakikat hâli münkeşif olsa bize intikâl lâzım gelir. Belki inkişâf aynı zehâbdır. Bazı kimesneler ki, -onların vardır- hulkunun mâ-beynine çıka. Vaaz için kitâblara iştigâl lâkin bu iş onun cehlindendir. Zîrâ bir kimse ki hakikate vâsıl olsa cümle ahvâl ona hâsıl olur. Görülmez mi şu kitâblara enbiyâ ve sahâbe zamanından sonra az birden tedvîn olunmasıdır. Onun için İmâm Ali buyurmuşlardır ki: İlim, cahiller çoğalttığı bir noktadır. Kesret mümkinâttır. Nokta tevhîddir. Yûnus Emre'nin “Erik dalına indim,

yedim üzümü” dediği beyhûdedir. Ve Baba Yûsuf Efendi’nin dahi bunu şerh eylediği beyhûdedir. Zîrâ ma ‘rifetullâh hâsıl olsa ol kimse kayıttan bir kayıtla kayıtlanmaz. Ve cümle merâtibi geçer. Ve muzmahil olur. Tevhîd-i küllî budur. Hattâ kutbiyetten bile geçer. Lâkin kemâl bundadır ki, hem kayıttan olavuz hem kayıtlanmayavuz. Sultan-ı Enbiyâ sallallâhü aleyhi ve sellem kayıttan idi ve irşâdda idi. Ammâ biriyle iken yine aslâ bir kayıtla kayıtlanmazlardı.” (Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Üftâde*’den *Aşk Dersleri*, İstanbul 2020, s. 121.)

Yine Nakşibendî Şeyhi Süleymân Köstendilî’nin (ö. 1820) “Devince Tekyesi”nde postnişin olan halifesi Hâce Bekir Efendi’ye gönderdiği bir mektup-ta söz konusu halifesinin gördüğü bir rüyayı yorumlarken Yûnus’un “çıktım erik dalına” beytinden misaller verip şunları söyler:

“Gülzâr-ı tarîkatin ser-bülendi bizim Hâce Bekir Efendi, insânü’l-ayn ve ayn-ı insân olmaları duâlarıyla. Nümûde-i muhibbâneleridir ki mektûbunuz vusûl ve mefhûm-ı ma ‘lûm-ı fakîrânem olup rüyâlarınızın cümlesi güzel. Lâkin mertebe-i intibâh, hayâlden güzeldir. Zîrâ uşşâk, hâl-i intibâhına nazar edip dikkat etmelidir. Eğer hâl-i yakazasına hayâli mutâbık gelir ise rüyâ-yı sâdıkadır. Eğer mutâbık gelmez ise ve harâret ve muhabbeti der-kâr ise ol tebşîr istikbâle dâirdir. Ve eğer muhabbetinde dahi rehâvet müşâhede eder ise vaktiyle ya muhabbetin zuhûru veyâhûd adğâs ü ahlâmdır (karışık rüyâlardandır). Hâsılı muktezâyâ göre usûl-ı ta ‘bîre mehmâ emkine-i itilâ‘ lâzımdır. Zî-rûh ve bî-rûh (cânlı ve cânsız), havâss-ı evsâf (sıfatlarının özellikleri) ile ta ‘bîr olunur. Meselâ lübbü zâhir ve kırsı bâtın, ya ‘nî eti taşrada ve çekirdeği içerde kiraz ve vişne ve zerdâli ve kaysı ve envâ‘-ı erik, bunların cümlesi kırsı içerde ve lübbü taşrasındadır. Bunlar cümlesi riyâ ile olan amel semeresidir. Nitekim Yûnus Emre -kaddesallâhu sırrahû- buyurmuşdur. Beyit:

Bindim erik dalına anda yedim üzümü

Bostan ıssı kakıyıp, der ne yersin kozumu

Ya ‘nî şerîat ki riyâ (iki yüzlülük, hakîkatten haberdâr olmadığı hâlde oldum zannetme) kapısıdır ki o ağaçtan hâsıl olan meyve riyâdır. Ve üzüm tarikatdır ki kırsı ile lübbü muhtelidir. Üzüm misilli ve ceviz, sırf hulûsdur. Zîrâ lübbü bâtın ve kırsı zâhir ve kırsıyla lübbü mahfûzdur. Makâm-ı marîfetdir, Tarîkden ma ‘rifete güzer edip bostan ıssı ki ehl-i hakîkatdır. Hakîkate vâsıl olmadan niçin yersin kozumu diye itâb eder. Pes her ne kadar taâmı içeride ve kabuğu taşrada ceviz ve bâdem ve findık ve fıstık misillü var ise riyâsız sırf hulûsdur. Ve üzüm ve elma ve armud misillü olan meyveler riyâ ile hulûsu karışıktır, sâlih amellerdir. Hayvânât dahi böyledir. Hangi hayvân bu âlemde hangi sıfât ile muttasıf ise ol sıfât ile ta ‘bîr olunur. Ol sıfâtı yaşadığın veya yok ettiğin, gördüğün rüyânın hâline ma ‘lûm olur. Bu mahallin tafsîli “Lemeât” nâm eserimizde mestûrdur. Teemmül nazarıyla nazar olunur ise hakîkat-i ta ‘bîr, kabiliyet mikdârı ma ‘lûm olur. Benim karındaşım, ol tarafda

olan karındaşların cümlesine duâlar olunur. Teblîği me'mûl-i hâlisânemizdir." (Bk. Hadicetül-Kübra Öksüz, Köstendilli Süleyman Şeyhî'nin Mektûbât-ı Erbaîn, Terkîbât-ı Erbaîn Ve Te'vîlât-ı Erbâîn İsimli Eserleri -İnceleme ve Metin-, Marmara Üniversitesi, SBE, YLT, İstanbul 2010, S. 107-108).

Bu atıflar daha çoğaltılabilir.

*

Burada şâthiye şerh yazar şârihlerden, eserlerinden ve şerhlerinde işaret ettikleri tasavvufî remizlerin içeriğiyle ilgili bazı tespitlerimizden kısa bilgiler vermekte yarar görüyoruz:

Şeyhzâde Muslihiddîn Efendi

Şerhin nüshasında şârihin ismi sadece Şeyhzâde olarak geçmektedir. Bu zat muhtemelen İzmitli olan Kadı Beyzâvî Tefsîri'ne haşiye yazar özellikle Mesâbih, Meşârih ve Kasîde-i Bürde'ye şerhleriyle tanınan Şeyhzâde Muslihiddîn Mehmet Efendi'dir (ö. 951/1544). İstanbul'da Hoca Hayreddîn Efendi haziresinde metfundur. Yûnus'un söz konusu şiirinin şimdilik bilinen ilk şerhidir (telif: H. 902/M. 1497). Bu eserde şiirin 7 beyti şerh edilmiştir.

Şerhin nüshaları:

Süleymaniye Kt. Esat Efendi Nu: 1461, 97 vr. Yazı Nesih.

İÜ. Ktp. Ty. Yz. Nu: 4015, Vr. 66b-98b.

Millî Ktp. Yz. Nu: A /1983

Şeyhzâde bu nutk-ı şerifin son beytinde remizleri şöyle değerlendirmektedir: "*Tâlib olan azîzlere buyurup eydür: Ben bu yedi beyit gazelin içinde bir söz söylemedim ki ol söylenen sözlerimin sırrı bu benim bâtınım âleminde bulunmaya. Ve dahi bu âlemde bir söz söylemedim ki onun rumûzın ehl-i esrâr anlamaya ve dahi bu zâhir kelimâtda bir mahfî söz söylemedim ki onun fikri akla zarar vere ve dahi bu yedi beyit gazelin içinde bir söz söylemedim ki ol söylediğim sözlerin âfâkda ve enfüsde olan yedilerin nakşı hep bu mezkûr beyitlerin içinde bulunmaya. Ve dahi bu mezkûr beyitlerin içinde bir mahfî söz söylemedim ki onun rumûzın ehl-i esrâr anlamaya ve dahi bu zâhir kelimâtında bir mahfî söz söylemedim ki onun fikri akla zarar vere ve dahi bu yedi beyit gazelin içinde bir söz söylemedim ki cemî'-i hakikat yedileri ferden ferdâ bu beyitlerin içinde bulunmaya.*"

Niyâzî Mısırî

Asıl ismi Mehmed'dir. Niyâzî ve Mısırî mahlaslarıdır. Mısırî diye anılması öğrenimini Mısır'da yapması sebebiyledir. 8 Şubat 1618 Cuma gecesi Malatya'da doğan Mehmed Niyâzî, Soğancızâde Alî Çelebî'nin oğludur. Malatya, Diyarbakır, Mardin, Kerbelâ ve Bağdat medreselerindeki öğreniminden sonra Mısır'a gelir. Kâhire'de el-Ezher'de devam eden öğrenimi sırasında bir Kâdirî

şeyhine bağlanır ve burada üç yıldan fazla kalır. 1053/1643'de Mısır'dan ayrılır. 1056/1646'da İstanbul'a gelir. Burada fazla kalmaz, Bursa'ya ve oradan da Uşak'a gider. 1057/1647'de Halvetî mürşidi Elmalılı Ümmî Sinan'a bağlanır. Dokuz yıl onun hizmetinde kalır. Seyr ü sülukünü tamamlayıp kendisine hilafet verilen Mısırî, bundan sonra şeyhinin arzusuyla Uşak'a, Kütahya'ya ve nihayet Bursa'ya gider. Bursa'da bulunduğu yıllarda Ulu Cami'de vaazlar verir. Devlet erkânının daveti üzerine iki kez Edirne'ye gider. Burada verdiği bir vaaz sonucunda Rodos'a sürülür. Dokuz ay sonra affedilir, Bursa'ya döner. Ancak bazı konuşmalarından ötürü bu kez de 1088/1677'de Limni'ye sürülür. Burada on beş yıl kalır. 1692 senesinde affedilse de kısa bir müddet sonra tekrar nefyedilir. Limni'deki dergâhında 17 Mart 1694'de 78 yaşında vefat eder. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Dîvân*, *Risâle-i Devriyye*, *Risâle-i Es'ile* ve *Ecvibe-i Mutasavvifâne*, *Risâle-i Tevhîd*, *Risâle-i Eşrâtü's-Sâat*, *Tâbirnâme*, *Risâle-i Hızriyye*, *Risâle-i Arşîyye*, *Risâle-i Nokta*, *Akîdetü'l-Mısırî*, *Etvâr-ı Seb'a*, *Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsna*, *Mektûbât*, *Mevâidü'l-İrfan*, *Devre-i Arşîyye*, *Tefsîr-i Fâtihatü'l-Kitâb*. (bk. Niyâzî-i Mısırî, *Dîvân-ı İlâhiyât*, İstanbul 2018).

Mısırî'nin yazmış olduğu risalelerden birisi de, “Çıktım erik dalına şerhi”-dir. Mevcut şerhler içinde en fazla istinsah edilip okunan şerh bu eserdir. Söz konusu metinde şiirin 9 beyti açıklanmıştır.

Mısırî'nin risalesinin resmî ve şahsi kütüphanelerde onlarca yazması bulunmaktadır. Burada uzun bir liste vermeyi gerekli görmedik.

*

Mısırî Efendi'nin bu nutk-ı şerifin son beytinde şahta ait değerlendirme ve remizler fevkalade isabetli olup şahtı tanımını da vermektedir:

“*Hadd-ı zâtında Yûnus Emre Hazretlerinin bu sözü gibi bir söz selefde olan meşâyıhdan sâdır olmamıştır. Gerçi sûretâ hezeliyat (alay) ve suhriyat (maskaralık) ve çocuk oyununa benzer ammâ bâtinen Allah gelinleri olan es-râr-ı ilâhî ve maânî-i hakkânî-i ebkârının yüzlerine nâ-mahremden setr için çekilmiş duvak ve nikâb gibidir. Tâ ki nâ-mahrem gözü görmeye ve eli ermeye.*

....

Bu kasîdenin bir misâli de buna benzer ki buzağının burnuna kirpi derisinden burunsalık bağlarlar. Ta ki anası deysin, emzirmesin diye.

İmdi nâ-mahrem olanlar her bir beytin manâsı südünü emmek istedikçe her beytin hakikat manâsı südünü vermezler, red ederler.

Bu kasîde agrebü'l-garâibdendir. Bunun misilli kasîde gelmiş ve söylenmiş değildir. Bu ancak Yûnus Emre (k.s.) Hazretleri'ne mahsûsdur.”

İsmail Hakkı Bursevî

İsmail Hakkı Bursevî Bulgaristan'da, Aydos'ta doğdu (14 Eylül 1652). Aslen İstanbullu olan babası Mustafa Efendi daha sonra Aydos'a yerleşti ve burada vefat etti.

İsmail Hakkı ilk tahsilini Aydos'ta yapmıştır. On bir yaşında Edirne'ye giden İsmail Hakkı, burada Celvetî halifesi Şeyh Abdülbaki Efendi'nin yanında bulunur ve hıfzını tamamlar. Yirmi yaşında bilgisini geliştirmek için İstanbul'a gelir. Burada Celvetiyye büyüklerinden Şeyh Osman Fazlî Efendi'ye intisap eder. Yirmi üç yaşında sülukünü tamamlayarak icazet alır ve irşat faaliyetlerine başlar. 1677'de evvela Üsküp'e gönderilir. Dört sene sonra Köprülü'ye geçer (1681). Burada fazla durmaz, bir süre sonra Usturumca'ya gider (1682). Oradan da Bursa'ya nakleder (1684). Burada Ulu Cami, Orhan Cami ve Kayagan Cami'sinde vaazlar verip eserler kaleme alır. Padişahın davetiyle Avusturya seferine katılır (1698). Bu sefer sırasında yaralanır, tekrar Bursa'ya döner. İki kez hacca gider (1700, 1710). Üç yıl Tekirdağ'da bulunur. Şeyhü'l-Ekber Muhyiddîn-i Arabî'yi ziyaret gayesiyle ailesiyle beraber Şam'a gider. Şam'da üç yıl kalır (1717-1720). 1723'de Bursa'ya dönen İsmail Hakkı Tuzpazarı semtinde Muhammedî Camisini yaptırır.

Mutasavvıfın "İsmail Hakkı Âsitânesi, Hikmetzâde Dergâhı, Sırrî Zâviyesi" de denilen tekkesi bu cami yanında bulunmaktadır.

İsmail Hakkı 1725 senesinde Bursa'da vefat etmiş, Cami-i Muhammedî'nin kible tarafına defnedilmiştir.

İsmail Hakkı Arapça ve Türkçe olarak manzum, mensur, tercüme ve telif, irili ufaklı iki yüze yakın eser yazmıştır. Bunlardan birisi de "Çıktım erik dalına" şerhidir. Bu eserin müellif hattı nüshası risalelerini ihtiva eden bir mecmua içindedir: Süleymaniye Ktp. Esat Ef. Bl. No: 1521/2. vr. 26b-41a. Bu eserde şiirin 13 beyti şerh edilmiştir.

*

İsmail Hakkı Efendi bu nutk-ı şerif dibacesinde şöyle der. "*Lisan ehlinin hâtemi, ihsan sahiplerinin özeti, gaybın kesin tercümanı Hz. Şeyh Yûnus Emre âriflerden başka kimsenin bilemeyeceği bazı ilâhî bilgilere işaret eder...*"

Yine nutk-ı şerifin son beytinde remizleri şöyle değerlendirir:

"*Yûnus bu lisânın hatmidir. Zîrâ ondan sonra gelen erbâb-ı mezâkın her biri onun mezâkı üzerine gitmiş ve nazımda onu taklid etmiştir. Pes bir nazm yokdur ki, kelâm-ı Yûnus'da ol nazmın ma'nâsı mefkûd ola. Eğerçi gayrın nazmında ârâyiş-i bedi'î ve selâset-i tabi'î ola.*"

Yine Yûnus "...nâdân olanların ta'n u teşnî'i zahmetinden ma'nâ ve hakikat yüzünü elfâz-ı serserî ve nikâb-ı temsil ile setr etdi. Tâ ki erbâb-ı inkâr muttali' olmayalar ve müddeiyân ve mukallidân onun fehmine yol bulmayalar.

Nitekim Mesnevî’de gelir: “Dedim ki sevgilinin sırrının örtülü olması daha hoştur.”

İbrahim Hâs

İbrahim Hâs, Halvetî şeyhi Hasan Ünsî (ö. 1723) tarafından yetiştirilmiştir. Türk tasavvuf tarihi ve edebiyatı araştırmaları için kaynak bir şahsiyettir. Ünsî hakkında derlediği Menâkıbnâme’de hayatıyla ilgili bilgiler de vermektedir. İstanbul’da doğup büyümüş ve yaşamıştır. Kitabet ilmine vâkıf, devlet işlerinden anlayan ve devletin çeşitli kademelerinde görevlerde bulunan bir kişidir. Ünsî’nin kurmuş olduğu vakfın da uzun zaman kâtipliğini yapmıştır. Arif ve âlim bir şair olan İbrahim Hâs, aynı zamanda hat sanatıyla da uğraşmıştır. Onun bu kabiliyeti kendi eserlerinin müellif hattı örneklerinde görülmektedir. M. 4 Mart 1762 tarihinde vefat Salkımsöğüt’teki dergâh haziresine gömülmüştür.

Menâkıbnâme-i Hasan Ünsî, Mektûbât, Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî (Muhtasar Silsile), Silsile-i Tarîk-i Halvetiyye-i Karabaş el-Kastamonî (Mufasssal Silsile), Kelimât-ı Pîrân, Dîvân-ı İlâhiyât, Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre, Tezkiretü’l-Hâs. İsimlerini taşıyan eserlerinden birisi de “Çıkım erik dalına” nutkunun şerhidir. Bu şerhin bilinen tek nüshası Millî Kütüphane yazmaları içinde bulunmakta olup (bk. Yz. Nu: A. 8311) tarafımızdan neşredilmiştir. Bu şerh 9 beyittir.

Hâs, Yûnus Emre’nin “lisân-ı âhar“ yani başka bir lisanla söylediği şiirini neden yazdığını ve kendisi bu şiiri niçin şerh ettiğini, Arapça kısa bir girişten sonra şöyle açıklar:

“Sübhânehu ve Taâlâ kullarının nicelerini nice nice inâmât ve ikrâmât ile inâyetine erışdirmişdir ki, esrârını içerylerinde hâl edinip zevk ü harâret ile hâlleri lisânlarından câri olmuştur. Bâ-husûs, Yûnus Emrem âlem-i beşeriyeti zevk ile güzer eylediği hâlinde cümleten buyurduğu ilâhiyâtı serbe-ser esrârdır. Bir ilâhîsinde dahi lisân-ı âhar ile kendi hâlini ve yürüdüğü makâmât-ı berzahı kâle getirip tâlibân-ı ilâ’lâha sülûka râgıb olup rızâullâh tahsîl eyleye. Ol ki marîfetullâhdır, ba’dehu evzâk-ı evliyâullâhdan zevk-yâb olalar, diye sülûku beyân etmişdir. Bu ilâhînin her bir beytinde tâliblere ve sâliklere hikâye yüzünden bir dürlü nush murâd eder.”

Şârihi Bilinmeyen Bir “Çıkım Erik Dalına” Şerhi

Atatürk Kitaplığı Osman Ergin yazmaları arasında bulunan şârihi bilinmeyen bu şerh “Hikâyet-i Sultanü’l-Uşşâk Yûnus Emrem” başlığını taşımaktadır. Telif veya istinsah tarihi bulunmayan yazmanın künyesi şöyledir: Atatürk Kitaplığı OE. Yz. 620/3, s. 30b-31b.

Şerh “Hikâyet-i Sultânü’l-‘Uşşâk Yûnus Emre” serlevhası taşımaktadır. Bu başlık şiirin Yûnus’un hayatından bazı kesitlerin nakledildiği imasını taşımaktadır. Zaten diğer şârihler de aynı şekilde düşünmüşlerdir. Bu şiir Yûnus’un mana yolunda başına gelen bazı olaylardan ibret almamız ve bu hatalara düşmememiz için yazılmıştır. Şârih girişte şunları söyler:

“Bir gün bir bölük ulemâ ehl-i kisvet dervişler ile cem olup seyre giderken Yûnus Emrem’e buluşdular. İttifâk edip eyitdiler:

-Gelin bu câhil kocaya itikâddan bir suâl edelim. Bilmezse bir iyi kötek çalalım zîrâ bu câhil, dünyâyı azdırdı. Eğer bir küfür söylerse hemen katl edip âlemi bunun dalâletinden halâs edelim, dediler ve içlerinden birini ihtiyâr edip ‘sen suâl eyle’ dediler. O dahi ileri varıp eyitdi:

-Ey Yûnus Emrem! Sen bunca manzûm, mensûr sözler söyleyip halka itikâd verirsin. İmdi bize dahi bir şiir söyle ammâ gâyet iyi söyle dakîk olsun, dedi. Yûnus Emrem her ne kadar gadr etdi ise de, bunların elinden halâs olmadı, başladı söylemeye.

...

Çün gördü bunlar bu ma ‘nâdan berîdirler, Yûnus Emrem dahi kendi söyledi kendi dinledi ve sözünü tamâm edip yoluna revân oldu.”

Şârihi Bilinmeyen (Diğer) Bir “Çıkdım Erik Dalına” Şerhi

Bu şerhin de şârihi bilinmemektedir. DTCF Kütüphanesinde yazmaları arasında bulunan şerhin telif veya istinsah tarihi kaydedilmemiş olup “Pîr-i Ârif Yûnus’un Rumûzu” başlığını taşımaktadır. (bk. DTCF Kütüphanesi, Yz. A/457. Nu: vr.26b-27b). Şârih göre Yûnus’un sözleri “zâhir elfâza nazar edilmemelidir. Zira öyle kabul edilirse bu şiiri okuyanlar hezeliyâta haml ederler (kendileriyle dalga geçiliyor sanırlar). Lâkin erbâbına rumûzu açıktır.”

Şeyh Alî Nevrekanî

Alî Nevrekanî’nin hayatıyla ilgili bilgimiz yoktur. “Güfte-i Yûnus ve Şerh-i Şeyh Alî Nakşbendî” serlevhasıyla yazılan şerhin tek nüshası Ankara Millî Kütüphanede bulunmaktadır. (bk. Millî Ktp. Yz. Nu: A. 392/8. vr. 156b-158b). Şârih risaleyi Niyâzî-i Mısırî şerhinden istifade ederek yazmıştır. Muhtemelen 18. yüzyıl metnidir. Kısa ve özlü cümlelerle kaleme alınan metnin sonunda Şeyh Ali de tıpkı Mısırî Efendi gibi şöyle der: “Yûnus Emre’nin bu sözü gibi bir söz selefde olan meşâyih-ı izâmdan sudûr etmemiştir. Gerçi sûretâ hezliyyât ve mal‘abe-i sıbyâna benzer ammâ bâtınen olan esrâr-ı ilâhî ve ma ‘nâ-yı Hakkâniyesi ehl-i inkârînin yüzlerine mahremdir. Setr için çekilmiş nikâb gibidir. Tâ ki nâ-mahrem gözü görmeye ve eli ermeye.”

Bekir Sıdkı Visâfî

Bekir Sıdkı Visâlî 20. asır mutasavvıflarındandır. Uşşakî azizlerinden Abdurrahmân Sâmî Efendi'nin halifelerinden olan Visâlî, 1881'de Kula'da doğmuş, 1962'de İzmir'de vefat etmiştir. Sâmî Efendi'nin yerine postnişin olan Sıdkî Efendi'nin şiirleri, dervîşi Mehmet Rûhî Efendi'nin (ö. 1973) şiirleriyle birlikte basılmıştır. Bu manzumelerin içinde Yûnus'un şathiyesinin on iki beytine yazdığı bir şerhi de bulunmaktadır. (bk. Visâlî ve Rûhî, *Hakikat ve Marifet Sırları*, İstanbul 1984). O, Yûnus'un bu nutkunu “*ma'nâ yüzünü câhillerden örtmek*” için yazdığını söyler. “Doğrusu mana erenler meclisinde açılır.” der.

Şevket Turgut Çulpan

Ahmed Yüksel Özemre'nin “Üsküdar'ın Üç Sırlısı“ (İstanbul 2004) adlı eserinden öğrendiğimize göre *Halvetî-Melâmî* meşrepli bir bankacı olan Şevket Turgut Çulpan 14 Mart 1910 tarihinde Üsküdar'da doğmuş yine aynı yerde 30 Temmuz 1990 tarihinde vefat etmiştir. Çulpan, Nablus eşrafından Ahmed Hâmid Efendi ile Üsküdar *Sandıkçı Rifâî Dergâhı*'ndan Ârif Dede'nin kızı Muallime Hatice Hanım'ın oğludur. Üveysî meşreb olan Turgut Çulpan, manâ âleminde Halvetî Ümmî Sinan Hazretleri'nden feyz alarak seyr ü sülukünü tamamlamış daha sonra bu ahvalin sebep olduğu cezbeyi Eyüp'teki Ümmî Sinan Dergâhı'nın son postnişini, emekli gümrük müdürü Nasûhî Kargı Beyefendi'nin sohbetleriyle yatıştırabilmiştir. Hayriye Hanım ile evlenen Çulpan'ın bir kızı vardır. 30 Temmuz 1990'da Hakk'a yürüyen Turgut Çulpan'ın mezarı Karaca Ahmet'tedir.

Turgut Çulpan Rahmanî bir cezbe ile kaleme aldığı nefeslerinde “*Şevket*” ya da “*Şevket Ümmî*” mahlaslarını kullanmıştır. Onun Yûnus'un çıktım erik dalına nutkuna yazdığı bir de şerhi vardır. Bunlar yakın bir tarihte neşredilmiştir. (bk. *Üsküdarlı Sırlı Bir Eren-Şevket Turgut Çulpan*, haz. Mustafa Tatcı, İstanbul 2018. Belirli bir forma bağlı olmayan ve zaman zaman şathiyat olarak da tavsif edilebilecek pasajlar ihtiva eden bu nefesler, bazı mısraları aruz kalıplarına uymaktaysa da hece vezniyle yazılmış olup coşkun bir cezbeyi yansıtmaktadırlar. Bu şerhin daktilo edilmiş müellif hattı tek nüshası vardır. Bizim neşrettiğimiz metin ailesindeki bu asıl nüshadır.

Bu metnin girişinde Çulpan şunları söyler:

“*Nasâyih-i nushiyyesinden sonra Yûnus Emre Hazretleri'nin üzerinde çok durulmuş nutuklarından biri de, “Bindim erik dalına” mısrayla başlayan manzumesidir. Cemiyetin zâhiri ve bâtnî çöküntülerini müşâhededen doğan bu remizlerle dolu manzume bir çok kıymetli kimseler tarafından açıklanmaya mazhar olmuştur.*

İctimaî ahlâkın esasını teşkil eden ferd ahlâkının gurûr ve cehâlet yüzünden düştüğü hâlâtı satır satır ifâde ve izâha çalışan bu manzumede görüşler

ve duyular öyle zannediyoruz ki, asrının icâbı olarak mecbûren remzen ifâde edilmiştir. Bu sebeptendir ki her satırı, hattâ her kelimesi tefsîre muhtaç bu nazmın tefsîrine bezl-i gayret eden eslâfa minnettarız.

Bununla beraber her remzin, safsataya kaçmamak şartıyla, istidâtlara göre manâlanacağını düşünerek bir de şu şekilde anlayış ve duyularımızı bütün acimize rağmen, okuyacak ehl-i insâfın müsamahalı nazarlarına arz etmeğe cesâret etmiş bulunmaktayız. Bu cesâret hiç şüphe yok ki eslâfa ve Hz. Yûnus'un aşkına olan sonsuz hürmetten doğmaktadır. Hatâlarımızın ve cür'e-timizin bu sebeplerden ötürü hoş görüleceğine inanmaktayız."

*

Son olarak "Yûnus bir söz söylemiş hiçbir söze benzemez!" diyerek şat-hiye hakkında kısa bir değerlendirmede bulunalım:

1 Çıkdım erik dalına anda yedim üzümü

Bostân ıssı kakıyp der ne yersin kozumu

Erik dalına çıktım, onda üzüm yedim. Bahçenin sahibi 'cevizimi niye yersin!' diye beni azarladı.

2 Kerpîç koydum kazana poyraz ile kaynatdım

Nedir diye sorana bandım verdim özünü

Kazana kerpiç koydum. Rüzgârla kaynattım. 'Kazanda kaynattığın nedir?' diye sorana, özünü bir lokma banıp verdim.

3 İplik verdim Çulhâya sarıp yumak etmemiş

Becid becid ısmarlar gelsin alsın bezini

Çulhaya -işleyip de kumaş hâline getirsin diye- iplik verdim. -Henüz ipliğimi dokumadığı hâlde bana, 'ipliğini dokudum, al götür!' diye haber göndermiş.

4 Bir serçenin kanadın kırk kağnya yükletdim

Çifti dahı çekmedi kaldı şöyle yazılı

Bir serçenin kanadını kırk kağnya (kırk çift öküze) yüklettim. Seksen öküzün götürdüğü bu kağnılar küçücük bir serçenin kanadını çekemediler, öylece bulundukları yerde dönüp durdular.

5 Bir sinek bir kartalı kaldırıp vurdu yere

Yalan değil gerçektir ben de gördüm tozunu

Bir sinek bir kartalı kaldırdı yere vurdu. Bu bir yalan değil gerçektir. Tozunu ben de gördüm.

6 Balık kavağa çıkmış zift turşusun yemeğe

Leylek koduk doğurmuş bak a şunun sözünü

Balık zift turşusu yemek için çınar ağacına çıkmış. Leylek (yavru) katır doğurmuş. Şunun sözüne bakar mısın? (Bu nasıl bir söz?)

7 Bir küt ile güreşdim elsiz ayağım aldı

Güreşip basamadım göyündürdü özümü

Kötürüm biriyle güreştim. Hayret! Elleri olmadığı hâlde ayağımı kapıp beni sırtüstü yere düşürdü. Onunla güreşip, üzerine basamadım. Ne yazık ki içimi yaktı.

8 Kâf Dağı'ndan bir taş şöyle atdılar bana

Öylelik yere düştü bozayazdı yüzümü

Bana Kâf Dağı'ndan öyle bir taş attılar ki öylece (hiç sağa sola sapmadan, öğleyin yani gün ortasında) yere düştü. Neredeyse başımı gözümü yarıp (iç) yüzümü bozacaktı. (Yani beni hakikati ifşaya zorlayacaktı).

9 Gözsüze fısıldadım sağır sözüm işitmiş

Dilsiz çağırıp söyler dilimdeki sözümü

Gözsüze fısıldadım. Sağır sözümü işitmiş. Dilsiz dilimdeki sözümü çağırıp söyler.

10 Bir öküz boğazladım kakıldım sere kodum

Öküz ıssı geldi eydür boğazladın kazımı

Bir öküzü öfkeyle yere yatırıp boğazladım. Öküz sahibi geldi 'benim kazımı' niye boğazladın diye benden hesap sordu.

11 Uğruluk yaptım ana bühtân eyledi bana

Bir çerçi geldi eydür kanı aldın gözgümü

Bir çerçiden uğruluk (tırnakçılık) yaptım, -tablasından- aynasını çaldım. O (da) beni hırsızlıkla itham etti. 'Benim aynamı niye çaldın?' diye hesap sordu.

12 Tosbağaya uğradım gözsüzsepek yoldaşı

Sordum sefer kancaru Kayserî'ye 'azimi

Yolda kaplumbağaya rast geldim. Baktım yanında köstebek vardı. 'Nereye gidiyorsunuz?' diye sordum. 'Kayseri'ye gidiyoruz.' dediler.

13 Yûnus bir söz söylemiş hiç bir söze benzemez

Münâfıklar elinden örter ma'nâ yüzünü

Yûnus bir söz söylemiştir. Bu söz önceki gelenlerin hiçbir sözüne benzemez. O, bu remizli sözleri, mananın yüzünü (hakikatini) münâfıkların elinden örtmek için söyler.

KAYNAKLAR

- Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Üftâde'den Aşk Dersleri*, (haz. M. Tatcı), İstanbul 2020, s. 121.
- Çelebioğlu, Âmil: “Yûnus’un Şiirleriyle İlgili Şerhler”, Yûnus Emre-Makalelerden Seçmeler, (haz. M. Tatcı-H. Özbay), İstanbul 1994.
- ÇELEBİOĞLU, Âmil: “Yûnus’un Bir Şiirin Şerhi”, Yûnus Emre Sempozyumu-Bildiriler, İstanbul 1992, s. 73-82. Aynı yazı için *bk. Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998.
- İbrahim Hâs Halvetî: Erenler Kitabı, İstanbul 2017.
- İbrahim Hâs Halvetî: Yûnus Emre’nin Bir Şiirinin Şerhi-Çıktım Erik Dalına, (haz. Mustafa Tatcı), Ankara 2004.
- İsmail Hakkı Bursavî: Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi Bl. Nu: 1521/2.
- PEKOLCAY, Neclâ-Emine Sevim: Yûnus Emre Şerhleri, Ankara 1991.
- SCHİMMEL, Annemarie: Tasavvufun Boyutları, (çev. Ender Gürol), İstanbul 1982.
- Selâmî Mustafa: Şerh-i Yûnus Emre, Manisa İl Halk Ktp. Yz. Nu: 7420/2. Vr. 8b-29a.
- TATCI, Mustafa: “Yûnus’un Yeni Bir Şiiri mi?”, *Erguvan Dergisi*, Sayı 1, Mart, Ankara 1985.
- TATCI, Mustafa: “Tasavvuf Edebiyatında Şathiyyat-ı Sûfiyâne Geleneği”, *Türk Kültürü*, S. 267, Ankara 1985, s. 481-487;
- TATCI, Mustafa: “Ledünnî Şiirde Şatahat Problemine Dair Notlar”, *Türk Kültürü*, S. 280, Ankara 1986, s. 500-300.
- TATCI, Mustafa: *Yûnus Bir Söz Söylemiş/Çıktım Erik Dalına Şerhi*, İstanbul 2020.
- TATCI, Mustafa: İşitin Ey Yârenler, İstanbul 2019.
- TATCI, Mustafa: Yûnus Emre Külliyyatı, I-II Cilt, İstanbul 2021.
- TATCI, Mustafa-Cemâl Kurnaz: Türk Edebiyatında Şathiyye, Ankara 2001.
- ULUDAĞ, Süleymân: “Arbede”, TDVİA., C. III, İstanbul 1991.
- YAKIT, İsmail: Yûnus Emre’de Sembolizm-Çıktım Erik Dalına, Ankara 2002.
- YAZICI, Tahsin: “Şath”, İA, XI/351.
- YURTGEZEN, Ali: “Mânânın Yüzünü Örtmek”, *Gülbang Kültür-Sanat-Edebiyat*, 2, (Ekim 1997), 1-2.